

Válek, Vlastimil

Problematika třídění současné české memoárové literatury

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1965, vol. 14, iss. D12, pp. [19]-34

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107691>

Access Date: 05. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VLASTIMIL VÁLEK

PROBLEMATIKA TRÍDĚNÍ
SOUČASNÉ ČESKÉ MEMOÁROVÉ LITERATURY

1

Už jenom letmý pohled na literární produkci posledních let nám prozradí, že v ní poměrně významné místo zaujímá literatura memoárová. Pro tento druh literatury byla dokonce založena českými nakladatelstvími řada edic.¹ Svědčí to nepochybně o tom, že se počítá s dalším rozvojem literatury tohoto zaměření a že se do jisté míry tento rozvoj také podporuje. Samozřejmě, že by to všechno nebylo možné, kdyby nebyly také podmínky, příhodné pro rozvoj memoárové literatury.

Klademe si otázku, proč tomu tak je a za jakých podmínek se paměti objevují hojněji ve slovesné tvorbě.

Jisté kvantum memoárové literatury se vyskytuje v literární produkci vždycky. Starší generace, zejména umělců, vzpomíná pravidelně na svůj uplynulý život a seznamuje s ním v podobě paměti mladší generace. Existují však období, kdy minulé dějinné události jsou tak významné a účast širokých lidových mas na nich taková, že memoárová literatura má velmi příhodné podmínky ke své existenci. Tato historická období, na něž se vzpomíná, jsou podnětná pro současné dění, takže v nich dnešek hledá živé tradice, odrazový můstek i aktuální poučení; tím vzniká intenzivní, obecný zájem o podobnou, možno říci „neminulou“, neustrnuvší minulost. Tak je tomu právě dnes. Svoji úlohu zde nesporně hraje rovněž sociální objednávka. Generace dnešních padesátníků a šedesátníků může vzpomínat na první světovou válku, na dvacátá a třicátá léta, tak důležitá pro naše dělnické hnutí i pro vývoj našeho moderního umění, na druhou světovou válku apod.

Vedle tohoto nejzávažnějšího důvodu je zde však ještě jeden další důvod, který nepochybně působí při rozkvětu současného typu memoárové literatury: ten tkví ve vývoji literatury samé. Vzpomínková literatura, kterou pamětníci vydávají, je totiž podporována také rozvíjející se literaturou dokumentaristického a reportážního typu, s níž mají některé nové typy paměti styčné plochy, především ve využívání dokumentu a faktu.

Jestliže nás už jen letmý pohled na literární produkci poslední doby přesvědčuje o vzrůstajícím množství memoárové literatury, pak ani velmi podrobný průzkum české i zahraniční slovanské odborné literatury nedokáže najít zevrubnou marxisticky fundovanou práci, v níž by se uspokojivě řešily základní otázky memoárové tvorby. Badatelé však cítí, že je nutné věnovat se této problematice. Teoretické úvahy o memoárové literatuře jsou leckdy vloženy do recenzí vzpomínkových knih. Najdeme také pokusy vyrovnat se s touto otázkou alespoň v dílčích studiích. Mám na mysli především dvě stati, v nichž autoři

dospívají k obecně platným teoretickým závěrům: polskou práci Jana Trzynadłowského („*Struktura paměti*“) a ruskou knížku V. Kardinova („*Dnes o včerejšku*“). Jsou to díla průkopnická, která ohledávají terén a snaží se dát odpověď na některé otázky základního charakteru.²

Studie Jana Trzynadłowského o *Struktura relacji pamiętnikarskiej*³ je teoreticky velmi závažná. Trzynadłowski rozlišuje tři základní druhové formy memoárů — *paměti (vzpomínky)*, *deník* a *autobiografický román (autobiografii)*; jako čtvrtý speciální případ uvádí *listy* nebo *korespondenci*, zvláště soubor listů. V dalších úvahách se však nezabývá korespondenci ani autobiografickým románem. Zbylé dvě formy, pro paměti nejtypičtější, podrobuje důkladnějšímu rozboru. Načrtává jejich podrobné členění na různé typy a uvažuje, jaká metoda je příznačná při zpracování faktů pro jednotlivé typy paměti. Trzynadłowski rozlišuje tři kompoziční metody: Metodu, při níž probíhá děj v současnosti, dále metodu, kdy autor vypravuje děj v minulém čase — tzv. retrospektivní metoda — a nakonec onu metodu, kdy dochází při vyprávění k míšení časů. První metoda je typická pro deník; druhá pro vzpomínky, u nichž je zpracování materiálu možné v zásadě dvěma způsoby: Jednak „*čistě podmětovým*“ („vychází od podmětu — tj. od autora nebo hrdiny vzpomínke, který se postaví do středu událostí — a při podmětu v zásadě zůstává, podřizuje mu elementy předmětové“, tj. ty věci, o nichž autor vypravuje a které jsou mimo něho) nebo „*podmětově předmětovým*“ („vychází od podmětu, ale ponechává předmětu velkou samostatnost, přičemž zachovává primát podmětu jako elementu, který řídí celek“).⁴ Vycházejí z těchto zásad, dělí Trzynadłowski vzpomínky na několik typů. Jsou to: *paměti monografické*; *paměti-historie*; *paměti zbeletrizované*; *paměti mozaikovitě*, tj. takové, které jsou jako mozaika složeny z rozličných obrázků, črt, popřípadě něvel pojednávajících o různých lidech a událostech — celek je tu sklouben postavou pisatele paměti; *paměti albového typu* (tj. případy, kdy jednotlivé obrázky, črty nebo novely, pojednávající především o různých lidech, jsou natolik soběstačné, že tvoří galerii, album víceméně samostatných portrétů — sepětí s vyprávěčem vzpomínek se zde uvolňuje); *paměti konfesijního typu*. — Třetí metoda je pak podle Trzynadłowského příznačná pro typ *paměti kombinovaných*.

V. Kardinovi jde v knize *Сегодня о вчерашнем. Мемуары и современность*⁵ především o ideovou a obsahovou stránku paměti, o řešení některých aktuálních otázek vztahu paměti k současnosti. Základní a nejdůležitější Kardinovo kritérium, kterým memoáry soudí, je jejich pravdivost, věrohodnost. Tento požadavek je zdůrazněn ještě tím, že Kardinova práce je vyhrocena polemicky proti západní memoaristice, kde právě požadavek pravdivosti bývá zatlačován zhusta do pozadí. V kapitole *На стыке жанров*⁶ odůvodňuje autor svůj systém třídění memoárové literatury a snaží se zkoumat, v jakém vztahu jsou některé typy memoárů k ostatním literárním útvarům. Konstatuje, že se jednotlivé útvary memoaristiky překrývají a mísí s útvary literatury krásné, dospívá však k dělení na tři tradiční memoárové typy: *autobiografie*, *vzpomínky (zápisky)*, *deníky*. Vedle toho si klade Kardin ještě řadu otázek dalších, např. otázku vztahu umělecké a memoárové literatury, vztahu memoaristiky a publicistiky, řeší problém tzv. třidnosti memoárů, subjektivnosti memoárů atd.

Polský badatel a sovětský žurnalista se tedy pokusili o jistou klasifikaci paměti. Rozkvět české memoárové literatury nás vede k tomu, abychom se o rozřazení současných českých memoárů pokusili také. Domníváme se však, že ani

jedna z uvedených studií tomuto účelu bezvýhradně neposlouží, že by nebylo správné provést třídění českého materiálu výhradně jen podle vzoru Trzynadlowského nebo jen podle vzoru Kardinova. Budeme obě hlediska kombinovat, a to již proto, že Trzynadlowski nepřihlíží dostatečně k obsahové a ideové stránce paměti — o to mu v práci nejde, neboť provádí dělení jen na základě hlediska druhového — a Kardin zase není dostatečně citlivý k tvarové a vůbec umělecké stránce paměti. Lze se právem domnívat, že správná je ta cesta, která při klasifikaci pamětí přihlíží k jejich obsahu i formě, která kombinuje určitým způsobem hledisko tematické s hlediskem druhovým a tvarovým.

Z tohoto zorného úhlu bychom se chtěli pokusit o rozčlenění současné české memoárové produkce.

2

Prozkoumejme nejprve, zda se vyskytují některé tematické oblasti, jimž věnuje současná česká memoárová literatura obzvláštní pozornost. Takové tematické oblasti skutečně existují a souvisí většinou se závažnými obdobími naší *národní minulosti*: s bojem dělnické třídy ve dvacátých a třicátých letech našeho století a s utrpením českého národa za druhé světové války. Bez významu pro rozkvět memoárové literatury, hlásící se tematicky k těmto oblastem, není ani to, že dvě hlavní historické události měly nedávno svá výročí (40. výročí založení KSČ a 15. výročí osvobození). Dále je třeba upozornit ještě na jiný okruh, jímž se zabývají pisatelé pamětí: v poslední době se do popředí dostaly otázky literární a umělecké *avantgardy*. Konečně jsou tu témata, jimž věnují paměti pozornost v každé době — jde o sledování života významných kulturních i politických osobností nebo organizací, institucí atd. a o pamětní črty a portréty vzniklé při příležitostech významnějších jubilejí spisovatelů, umělců, politiků, vědců atp. Je však třeba upozornit, že jednotlivé skupiny pamětí, které jsme vymezili, obsahují uvnitř různou frekvenci druhovou. Některé útvary se pochopitelně jeví jako typické pro jednu skupinu, převažují v ní, jiné útvary jako typické pro skupinu druhou. I když se tedy najde v každé tematické oblasti více žánrů, které si autoři vybrali pro zpracování určité látky, existuje tu obvykle jeden nebo dva způsoby ztvárnění jako základní, dominantní. To je zcela přirozené, protože jednu z určujících rolí při volbě způsobu zpracování hraje vybrané téma a s ním vůle idea. Rozdílly jsou proto spíše podmiňovány osobností autorovou, jeho tvůrčí potenci, také ovšem příslušností k určitému uměleckému vyznání a směru.

Po stránce druhové je současná memoárová literatura velmi rozmanitá: sahá vlastně od *curricula vitae*, které sepisuje prakticky každý (aniž je vydává), až po autobiografický román, na nějž si může troufnout jedině spisovatel. Záleží na látce, kterou autor zpracovává, na cíli, který si před sebe staví, na osobě pisatele a na řadě dalších okolností, určujících tvar a druh paměti. V jednotlivých vývojových obdobích existují však tendence, které typ paměti do jisté míry ovlivňují. Tak např. v současné memoárové produkci lze pozorovat obdobnou tendenci jako v literatuře krásné — totiž jistý odklon od velkých rozsáhlých (románových) útvarů a příklon k útvarům kratším; sám tento fakt omezuje do jisté míry frekvenci druhů, jimiž jsou paměti psány, a „tradičním“ typům vtiskuje často nové rysy.

Existují tedy v podstatě dvě různá hlediska, na jejichž základě je možno třídít memoáry: hledisko *tematické* a hledisko *druhové* (tvarové). Zdůraznili jsme, že při pokusu o klasifikaci současné české memoárové literatury se budeme snažit obě hlediska kombinovat. Je ovšem nutné zvolit jedno hledisko jako základní.

Zkoumaný materiál (produkce po druhé světové válce, zejména za několik posledních let) by dovoloval vzít jako základní hledisko *tematické*. Toto hledisko však má své nevýhody: Skupiny, které bychom vytvořili pro současnou vzpomínkovou tvorbu, neshodovaly by se se skupinami, platnými pro dřívější období. Klasifikace vytvořená na tomto základě by tedy měla — historicky nazíráno — omezenou platnost, nebyla by obecná, ale relativní, pomocná, přechodná.

Vezměme proto za základ hledisko *genologické*, přihlížejíce ovšem při podrobnějším zkoumání k hledisku *tematickému*. (*Tématem* zde nerozumíme pouze to, co autor vybírá ke zpracování ze skutečností, která ho obklopuje, nerozumíme jím ani pouze holou látku. Zahrnujeme do tohoto pojmu také autorovo základní hodnocení materiálu. Výběr faktů úzce souvisí s autorovým světovým názorem a má vliv na vůdčí ideu díla a tím také na způsob zpracování.) Rozběhnou se nám sice *tematické* okruhy, ale zase ne příliš, poněvadž — jak jsme již uvedli — určité téma si volí obyčejně vždy jednu až dvě formy jako základní, které nejlépe vyhovují zpracovávanému materiálu. Hledisko *genologické* má některé výhody: Je „trvanlivější“, neutrálnější, a spíš nám pomůže odhalit aktuální modifikaci obecnějších forem, nosné prvky současné memoárové literatury; také v povědomí čtenáře existují paměti jako jistý slovesný útvar, určený některými specifickými znaky. Nesporná výhoda je i v tom, že lze toto hledisko uplatnit rovněž při zkoumání vzpomínkové literatury jiných období — je tedy historicky méně zrelativizováno. A konečně nám umožní také lépe posoudit uměleckou stránku pamětí, na kterou se při hodnocení memoárové literatury zapomíná, protože se v ní vidí někdy jen dokument.

V této souvislosti je záhodno zmínit se ještě o jedné věci, která by při klasifikaci pamětí mohla hrát úlohu: Je to otázka, do jaké míry patří memoárová literatura do oblasti literatury *věcné* a v jaké míře do oblasti literatury *krásné*. Je sice pravda, že primární funkcí memoárové literatury je být dobovým dokumentem, leč platí také, že nejedno memoárové dílo obsahuje složky příznačné pro literaturu krásnou. Obě tyto stránky se často v memoárové literatuře kříží — máme pak tedy co dělat s útvarem pomezím. Záleží na autorovi, na zpracování a na materiálu, která z obou složek převládá a kam se hotové dílo nakloní nebo zařadí. Je ovšem samozřejmé, že některé útvary mají tendenci lnout více k literatuře věcné (korespondence, deník, většina typů sborníků) a jiné více k literatuře krásné (paměti monografické, zbeletrizované apod.). Tvarová klasifikace nám však pomůže postihnout i tyto skutečnosti.

Zdá se tedy, že můžeme při klasifikaci současné memoárové produkce vycházet v podstatě z hlediska *druhového*, protože toto hledisko vyhovuje našemu záměru: přehledně roztrždit a posoudit současnou vzpomínkovou literaturu. Ostatní hlediska budou spíše v pozadí; používáme jich jako hledisek pomocných, a to většinou k podrobnějšímu třídění memoárů uvnitř jednotlivých skupin.

Genologické hledisko uplatnil už ve své studii Trzynadlowski. My vyjdeme z jeho poznatků, soudobý český materiál nás však donutí vytvořit některé kategorie nové a jiné víc potlačit. Bude nám tedy studie polského badatele průvodcem i odrazovým můstkem ke zkoumání českého materiálu.

Při základním dělení memoárové literatury, necht' už jde o kterékoli období, nemůže dojít k zásadnímu sporu při rozeznání hlavních typů. Jsou to: *korespondence*, *deníky*, *paměti* v užším slova smyslu čili *vzpomínky* (v širším slova smyslu paměti = memoárová literatura) a *autobiografie* (*autobiografický román*), přičemž za nejvlastnější útvary memoaristiky pokládáme deníky a paměti v užším slova smyslu. Je to třídění objektivní, vychází z materiálu a platí vlastně obecně. Nejrozšířenější a tvarově nejrozmanitější je v dnešní memoárové produkci oddíl *paměti* (*vzpomínek*). Jádro naší úvahy bude proto v detailnějším členění právě tohoto oddílu. Teprve při podrobnějším dělení současného materiálu se nám totiž ukáže, které útvary a prvky v současné memoaristice převažují, které ukazují cestu vpřed a jsou nosné, tedy čím je současná vzpomínková tvorba typická, v čem je její specifikum. Je ovšem třeba uvědomit si hned zpočátku, že existuje velmi mnoho přechodných typů, že mezi jednotlivými útvary paměti není ostrá hranice, ale hranice plynulá. Také na tyto přechodné typy v naší úvaze upozorníme, i když nám půjde kvůli přehlednosti především o typy vyhraněnější.

Na prvním místě se budeme zabývat *korespondencí*. Korespondence patří do okruhu paměti jen okrajově — nejde o paměti v pravém slova smyslu —, ale není jí možno v této souvislosti pominout. Jde nám pochopitelně o korespondenci vydanou, zpřístupněnou čtenářům. Taková korespondence, která je vydávána, pochází samozřejmě obvykle od významnějších pisatelů (kulturních činitelů, umělců, politiků) a týká se také zpravidla problémů důležitých pro poznání významné osobnosti nebo významného údobí. Tato korespondence plní do jisté míry funkci paměti tím, že podává jako ony obraz doby a pisatele, a to obraz bezprostřední. Zachycuje pisatelův soukromý život, jeho soud o současnicích a událostech, odhalí nám vedle toho i popudy, které vedly k tvorbě; obvykle se v ní projeví autor jinak, otevřeněji a nestřeženěji, nežli v projevech určených veřejnosti. Za života pisatelů obvykle soubory jejich dopisů nevycházejí. Vycházejí až po autorově smrti, a proto je pořádá někdo jiný než původce. Pořadatel tu nehraje malou roli: ovlivňuje celkové vyznění vydávané korespondence (výběr a řazení dopisů, vynechávání některých pasáží, komentář atd.).

Listy jsou psány vždy v první osobě a v současnosti a obračejí se přímo ke konkrétnímu člověku. Pisatel píše o událostech ihned, jakmile se staly, nemá tedy od nich odstup a zachycuje své okamžité názory; zde se stýká korespondence s deníkem. Tento fakt je pro posouzení obsahu dopisů a pro stanovení závěrů na podkladě korespondence velmi důležitý.

Je samozřejmé, že širší čtenářská obec běžně korespondenci nečte, protože korespondence hraje v první řadě úlohu speciálního dokumentu, materiálu. Zabývají se jí více badatelé, zkoumající některou významnou postavu našich dějin nebo jistý úsek historie. K běžnému čtenáři se korespondence dostává častěji v jiných útvarech paměti, kam ji autoři začleňují, protože jde o autentický doklad, s jehož pomocí si připomínají a vybavují minulé události, který má podpořit jejich vývody a dodat jim zdání co největší objektivnosti.

Soubory korespondence se vydávaly vždy, nejde tedy o specifikum současné memoaristiky. Byly ovšem doby, kdy bylo psaní dopisů velmi rozšířeno a kdy

se list záměrně koncipoval jako umělecké dílo. Tato pohnutka není dnes rozhodující. Soubory korespondencí, které by shrnovaly soukromé listy autorů 20. století, budou zřejmě — jak lze aproximativně soudit — stále ojedinělejší; s rozvojem tohoto útvaru se nedá příliš počítat. Jednak nejde dnes o útvar živý a pro čtenáře atraktivní, jednak — a to především — zatlačuje moderní technika (telekomunikace, snadnost rychlejšího osobního styku atd.) psaní soukromých dopisů do pozadí. Převaha nabývá korespondence více méně úřední povahy. Takové dopisy obvykle netvoří soubory vydávané korespondence. Není tedy zřejmě forma soukromé korespondence pro současnou českou memoaristiku a její nejbližší vývoj nosná, produktivní.

Přesto se však vydává poměrně značné množství korespondencí. Jde ovšem především o edice dopisů starších autorů, žijících v 19. století nebo na počátku 20. století. Tak jsou zpřístupňovány materiály k poznání velkých duchů minulosti. V poslední době jde např. o edice listů J. J. Jungmanna, B. Němcové, J. Nerudy, K. Světlé, V. Hálek, B. Smetany, J. V. Myslíbeka, J. Stursy, A. Slavíčka, P. Bezruč aj.

Speciální místo v současné produkci zaujímá korespondence, vázící se tematicky k období druhé světové války; máme na mysli dopisy vězňů z koncentračních táborů a nacistických věznic. Situace, v níž pisatelé při psaní dopisů byli, vynutila si zvláštní přístup k zobrazovaným událostem. Jsou to listy, které psali vězni a odsouzení, aniž často věděli, zda vůbec své zápisky dokončí a zda se jim podaří propašovat je za zdi věznic a táborů. Protože nemohli odesílat dopisy kdykoli a protože chtěli zachytit co nejvíce ze svých bezprostředních zkušeností, jsou tyto dopisy koncipovány často jako deník (psány den po dni) nebo jako zápisky určené rodině a přátelům; mají také často obecnější charakter, protože se v nich pisatelé zabývají problémy společnými velkému okruhu lidí. Působí svou bezprostředností a vážností tragické situace „na hranici života a smrti“, za níž vznikaly. Vydávány jsou až dodatečně, po válce. Za příklad tohoto typu nám může sloužit kniha Marie Kudeřikové *Zlomky života* (vydal Mojmír Grygar 1962) nebo sborník *Zaluji, Pankrácká kalvarie* (Praha 1946, vydal R. Karel), který shrnuje mimo jiné materiály také dopisy a zápisky velkého množství vězňů pankrácké věznice a vykresluje tak sice jednostranně, ale velmi plasticky a sugestivně prostředí, v němž vězňové žili.

Jak jsme již uvedli, má korespondence styčné body s dalším typem memoárové literatury, s *deníkem*. Také deník je psán v první osobě a autor zaznamenává události okamžitě, den po dni nebo jen v kratších časových intervalech, bez časového odstupu a tedy bez nadhledu, který by mu umožňoval události hodnotit a třídit z hlediska neosobního. Panuje tedy materiál nad autorem.⁷ Ani deník, stejně jako korespondence, není ve většině případů původně určen k vydání. To má samozřejmě vliv na způsob zachycování událostí: Autor se méně stylizuje, vyjadřuje se často úryvkovitě, tak, aby především on rozuměl zaznamenanému. Z událostí zachycuje především ty, které on považoval za důležité, a podává je tak, jak se jevily jemu — v tom je subjektivnost tohoto útvaru, jeho klad i zápor. Deník je tedy zvláštní dokument a působí především jako dokument prošlý subjektivní optikou. Dokáže nám často odhalit věci, které by jinak zůstaly utajeny nebo zasunuty v pozadí. Deník i korespondence se stávají memoáry vlastně až dodatečně, až jsou vydány, aby svědčily o minulé době.

V období po druhé světové válce vyšlo jenom několik málo publikací, které

mají charakter deníku. Jde především o práce těžící časově z doby okupace; pisatelé jsou tu opět převážně političtí vězni. Už jsme se zmínili o knize M. Kuděříkové a o sborníku *Zaluji*, v nichž najdeme mnohé styčné rysy s deníkem. Plně sem pak přísluší publikace *Deníky děti* (Praha 1961), která shrnuje deníky a zápisky českých, polských a sovětských dětí, vězněných v koncentračních táborech.

Klasickým případem deníku, jak jsme ho charakterizovali, je *Deník Bedřicha Václavka* z let 1921—1922, vydaný Jaromírem Dvořákem roku 1962. Zachycuje konec Václavkových pražských studií a podává svérázné svědectví o autorových názorech, vnitřních rozporech, době atd. a dokresluje tedy velmi plasticky genezi Václavkovy osobnosti, hlavně růst kritika.

Také deníkový tvar není snad nějaký objev současné memoaristiky. Nežije v ní ani jako typ silně produktivní — nevyskytuje se často. Zdá se, že styl moderního života dovoluje nám spíše činit si do předtíštěného diáře záznamy o úkolech a denním plánu, než zachycovat slovesně zážitky a události života vnějšího i vnitřního.

Tak jako korespondence nevychází obvykle za života autora, není ani deník žijícího pisatele obvykle vydáván v „syrové“ podobě — tak by ho pisatel těžko propustil, je to privatissimum! Je však řada spisovatelů, kteří si vedou deník a na jeho podkladě pak koncipují paměti. Deník (nebo zápisník) jim slouží jako paměť svého druhu, která i po letech nezklame a pomůže jim vybatvit si už dávno minulé děje. Takto postupoval např. Čestmír Jeřábek v knize *V paměti a v srdci* (Brno 1961), v níž sleduje události podle svých zápisků a kombinuje deník s paměti. Typ memoárů, jak je napsal Čestmír Jeřábek, má na jedné straně rysy deníku — poměrně detailní informace i o dávno minulých událostech —, na druhé straně pak rysy paměti, které Trzynadlowski nazývá případně monografickými. Jde tedy o přechodný typ mezi deníkem a další skupinou, kterou jsme na počátku vydělili, paměti v užším slova smyslu (vzpomínkami).

Prvním případem *paměti* jsou *paměti monografické*. Paměti monografické se snaží vylíčit na podkladě vzpomínek a dokumentárního materiálu (dopisů, zpráv z tisku, protokolů atd.) souvisle a nejčastěji v chronologickém sledu život nebo část života některé významné osobnosti, instituce, historii umělecké činnosti atp. Tento útvar není tematicky omezen ani v současné memoaristice, ani v memoaristice tradiční; vyhovuje dobře nejrůznějším námětům, a proto se ho vždy velmi často používá. Je to klasická memoárová forma, jakou si obyčejně čtenář pod pojmem paměti představí. Na rozdíl od deníku, který má tak nebo onak čistě soukromý ráz, jsou monografické paměti koncipovány jako dílo pro širokou čtenářskou obec a jsou předem určeny k vydání. Události tu nejsou zachycovány bezprostředně, ale s časovým odstupem a tedy v čase minulém: jsou vyprávěny a komentovány, hodnoceny. (To platí o všech dalších útvarech, které budeme rozebírat; tím se odlišují od korespondence a deníku.) Také na tomto útvaru je pochopitelně mnoho subjektivního: výběr faktů, jejich interpretace, hodnocení atd. Míra subjektivity je přímo závislá na autorovi a jeho postoji. Umělecká hodnota podobných pamětí kolísá, některé jsou psány se snahou po dokonalejším, vybroušenějším uměleckém tvaru (zejména paměti spisovatelů), jiné se spokojují s prostým podáním faktů a jejich komentováním, interpretací.

Všimneme-li si blíže tématu a jeho zpracování, můžeme v české poválečné

memoaristice rozlišovat několik rozdílných forem monografických pamětí. Především jde o paměti, zachycující život a dílo některé významné osobnosti. Zde zase může jít o případ, kdy hrdinou vyprávění je sám autor (např. vzpomínky národního umělce Zdeňka Štěpánka *Herec*, Praha 1961; podobné herecké paměti jsou velmi časté), nebo o případ, kdy o významné osobnosti píše někdo z jejích nejbližších přátel (např. kniha Heleny Čapkové *Moji milí bratři*, Praha 1962; Ela Švabinská, *Vzpomínky z mládeži*, Praha 1962; Gusta Fučíková, *Vzpomínky na Julia Fučíka*, Praha 1961, Běla Čapková, *Z jabke-nické myslivny*, Praha 1963). Píše-li autor sám o sobě, učiní-li sebe hrdinou díla, je zesílena obyčejně subjektivní stránka paměti. Opačně je tomu u druhé formy, o níž jsme mluvili, protože tu má autor vzpomínek možnost posuzovat „hrdinu“ objektivněji, zvnějšku, ukázat, jak se jevil svému okolí, co přinesl nového a v čem se mýlil — má možnost hodnotit ho objektivněji.

Jiné jsou monografické paměti, zachycující vývoj nějaké instituce, organizace nebo spolku. Tady se autor vyprávění dostává obyčejně do pozadí a do popředí vystupují dějiny, osudy popisované instituce, na kterých je pisatel účasten tu více, tu méně. Takové paměti obvykle hojně využívají dokumentárního materiálu, který je do knihy přímo zamontován (je to např. materiál z archívu), a tím se dostávají do objektivnější roviny. Jako příklad pro tento typ nám dobře poslouží dvě knihy Jiřího Červeného, *Červená sedma* (Praha 1959) a *Paměti Mansardy* (Havlíčkův Brod 1962).

I když můžeme říci, že dokumentárnost u zmíněných typů monografických pamětí většinou převažuje nad subjektivností, neplatí to zhusta u pamětí politiků, a to zvláště politiků buržoazního ražení. Je tomu tak proto, že pomocí pamětí hájí takový politik svou vlastní politickou koncepci. Jeho paměti se tak stávají apologií osobních ideálů, snů a tužeb a spolu s tím obhajobou vlastní politické činnosti. Mají tedy funkci, kterou bychom mohli nazvat agitační a propagační. O podobných dílech se však nemusíme v této klasifikaci šířit, protože v poslední době paměti tohoto druhu u nás nevyšly. (Zato jich vychází hodně na Západě.)

V časovém sledu lze zachytit monograficky nejen život a dílo některé osobnosti nebo osudy instituce, spolku atd., ale také jistý časový, dějinný úsek, přičemž se klade důraz právě na zachycení významných politických, společenských a kulturních událostí. Takové paměti nazývá Trzynadlowski *paměti-děje* nebo *paměti-historie*. V současné české memoaristice nejsou ojedinělé; napájejí se zcela pochopitelně především ze dvou nejzávažnějších historických období — z dějin bojů dělnické třídy ve dvacátých a třicátých letech našeho věku a z událostí druhé světové války.

Zvláště druhá světová válka byla velmi silným impulsem pro vznik spousty podobných vzpomínek. Ti, kteří válku prožili, zobrazili boje na frontách (např. Ludvík Svoboda, *Z Buzuluku do Prahy*, 1960), odboj (např. Bohuslav Lašůvka, *V Londýně za války*, 1960), osudy interbrigadistů (Vincenc Koman, *Boj bez slávy*, 1962 aj.) i život v koncentračních táborech a v ilegality (R. Blánek, *Mrtvý se vrátil*, 1946; část vzpomínek na Julia Fučíka od Gusty Fučíkové aj.). Všechny takové paměti jsou koncipovány jako více nebo méně široký historický obraz. Autoři v nich sledují události chronologicky, po etapách, nepřeskakují od věci k věci. Většina podobných vzpomínek strhuje čtenáře — nechť už jsou zpracovány po stránce stylistické jakkoli — jistou napínavostí a někdy přímo dobrodružností, která je uložena v líčené skutečnosti samé.

(Již tento fakt — vedle jiných důvodů — přivedl řadu spisovatelů k tomu, že své vzpomínky a zážitky z války podávají často přímo jako povídky, romány, novely, dramata atd. Pak už ovšem nejde o díla literatury čistě memoárové, o pouhé svědecké zachycení vlastních zážitků, ale o transpozici těchto zážitků do jiné roviny, do jiné slovesné oblasti, jde o díla literatury krásné a vztahují se na ně už také všechny zákony, platné pro tuto literaturu.)

Život dělnické třídy a její boje zachycují pamětníci v monografickém typu memoárů ve svých vlastních zážitcích a zkušenostech, přičemž kladou obyčejně menší váhu na sledování čistě osobního života a spíše jej uvádějí v těsný styk s životem celého dělnického kolektivu. Zajímavě se zmocňuje svých zážitků např. textilní dělník a revoluční bojovník František H a l a s starší, který vydal tři knihy vzpomínek, v nichž postupně sleduje svou životní pouť (*Kemka, Vzpomínky bývalého textilního dělníka*, Praha 1950; *Bez legend, „Sibiřská anabasa“ ve vzpomínkách bývalého dělníka a rotního důvěrníka*, Praha 1958; *Máje a prosince, Vzpomínky z první republiky*, Praha 1959). Do našeho tematického okruhu spadá především jeho poslední vzpomínková práce, která strhuje věcností, opravdovostí a nezlomnou vírou ve vítězství dělnické věci. I způsob podání — prosté a málo stylizované vyprávění dělníka, soustředěné látkově, bez tékavých odboček k drobnostem — má své kouzlo a spolupůsobí při sugestivním exponování obrazu minulých dob.

Všechny paměti-historie, které jsme uvedli, nejsou ovšem po stránce dějové jednotlivé: některé z nich jsou rozdrobenější, začínají mít rysy mozaiky. Sledují se totiž jen nejdůležitější události, a tím se na některých místech trhá bezprostřední dějová souvislost. Je-li tento prvek zesílen a stane-li se základní metodou zpracování vzpomínek, vznikne typ, který Trzynaďlowski označuje za *mozaikový*. Je to typ dosti obvyklý, protože už v povaze lidské paměti je, že si člověk zapamatuje především to, co na něho nejintenzivněji zapůsobilo, a proto se mu minulost vybavuje častokrát jako přerušovaný sled zvláštních událostí. Ty jsou skloubeny osobou pamětníka, protože on to je, který se jich zúčastnil, který na ně vzpomíná a který je ze svého stanoviska interpretuje; on je svorníkem, který všechny zachycené děje sjednocuje.

Na přechodu mezi typem paměti-historie a typem mozaikovým (mozaika nemusí být ostatně sestavena chronologicky, může posloupnost časovou narušit) je kniha Antonína T r o u s i l a *Hrst vzpomínek* (Praha 1962). Trousil nepodává souvislý děj, ale skutečnou hrst vzpomínek, mozaiku, seřazenou ovšem v podstatě chronologicky.

Ještě hmatatelnější je tento mozaikový postup v práci Václava K o p e c k é h o *ČSR a KSČ* (Praha 1960). Jde tu do značné míry o specifickou vzpomínkovou formu. Je to soubor živě napsaných žurnalistických fejetonů, v nichž sleduje autor svébytným způsobem dějiny našeho státu a komunistické strany v době od r. 1918 do r. 1950.

Knihla Kopeckého tvoří přechodný článek k další skupině pamětí, kterou v naší klasifikaci vydělujeme. Protože jde o skupinu nezachycenou Trzynaďlowským, avšak pro naši současnou memoaristiku velmi příznačnou a nosnou, probereme ji podrobněji:

Svrázné místo v memoárové literatuře zaujímá totiž typ pamětí, zachycujících období vzniku a rozvoje *levé umělecké avantgardy* po první světové válce. Svrázné ze dvou důvodů: Proto, že jde o paměti otiskované vesměs v časopisech, a také bezpochyby proto, že forma těchto pamětí je nekonvenční, což

vyplývá z toho, že jejich autory jsou moderní umělci, lidé se silně vyvinutým smyslem pro ozvláštňený umělecký tvar. Tyto vzpomínky znamenají snad největší přínos do současné české memoárové literatury. Co do struktury se tyto paměti nejvíce blíží typu, který Trzynadlowski označuje za mozaikový, ale mají také rysy typu albového a kombinovaného a některé své znaky specifické. Bylo by snad možno je nazvat *paměťmi-fejetony*.⁸

Jde o tyto paměti: Vítězslav Nezval, *Z mého života* (Kultura 1957, knižně Praha 1958); Jiří Svoboda, *První pražská léta V. N.* (Nový život 1959) a *Listy vzpomínek na V. N.* (Kultura 1958); Jiří Taufer, *Strana, lidé, pokolení* (Kultura 1961, knižně Praha 1962); Lubomír Linhart, *Kus vzpomínek na Levou frontu* (Kultura 1961); Karel Honzík, *Z časů Devětsilu* (Kultura 1962);⁹ Jan Mikota, *E. F. Burian a jeho voice-band* (Kultura 1962); Adolf Hoffmeister, *Mláďi generace* (Literární noviny 1962, knižně v rozšířené podobě jako úvod ke čtvrtému svazku Výboru z díla A. H. s názvem *Předobrazy*, Praha 1962, str. 7–94; vzpomínky na avantgardu jsou rovněž zařazeny jako úvod k pátému svazku *Hry z avantgardy*, Praha 1963, str. 7–32).

Všechny tyto práce tvoří celek, a to jak po stránce obsahové, tak po stránce formální. Je tomu tak proto, že mají jedno společné téma, a také proto, že přístup k látce je v podstatě jednotný: Všichni pisatelé byli spjatí těsně směřově, tvořili ve své době jednu velkou skupinu levé pokrokové inteligence.

Vesmíš jde o práce podnětné a čtivé, a to nejen z toho důvodu, že zobrazují dobu, v níž se rodila a žila naše avantgarda, tedy období, na něž současná literatura navazuje, nýbrž proto, že tu silně působí i podání. Věcné prvky, silně například u jiných skupin pamětí, jsou tu méně zvýrazněny co do své pouhé faktografičnosti a do popředí se dostává moment ideový a estetický, typický pro útvary literatury krásné. Je nutné předeslat, že všichni autoři napsali většinou paměti výrazně aktualizované, a proto velmi živé. Z toho důvodu také mají jejich práce dostřel až do současnosti, a to vědomý dostřel. V tomto druhu pamětí pronikají i do memoárové literatury postupy moderní literatury krásné, k níž paměti tohoto typu mají velmi blízko; některé z nich (Nezval) se tam přímo hlásí.

Všechny uvedené vzpomínky jsou složeny z kralších útvarů, převážně fejetonistického rázu, a také jsou v časopise pod čarou jako fejetony tištěny (Nezval, Linhart, Honzík, Mikota, Svoboda, Hoffmeister). Autoři sami je nazývají hned fejetony, hned statěmi (Nezval, Taufer), hned také črtami, glosami, úvahami (Nezval), nebo je charakterizují jako úryvky z pamětí nebo volné fejetony (Taufer); jejich paměti skutečně rysy těchto útvarů mají. V podstatě jde ponejvíce o *fejetony* — s rysy reportáže o minulosti —, které jsou mozaikovitě skládány v obraz doby. Tato mozaika však není skládána postupně, pěkně po pořádku. Chronologie bývá vědomě přerušována řečí o nejrůznějších otázkách právě aktuálních; toto porušování chronologie kontrastuje s postupy běžnými v literatuře věcné a typickými např. pro většinu vzpomínek jiných probíraných okruhů. K jednotlivým postavám a událostem se pak autor vrací na různých místech, jiné rozkládá, exponuje v přerývkách. Čtenář je tak neustále v napětí, co přijde dál.

Také to, že Taufer nazval svou práci volnými fejetony, není náhodné a není to příznačné jen pro něho. Podobný postup poskytuje autorovi mnohé výhody, např. možnost začít napříště „vyprávění bez úvodu, nebo vstoupit klidně do kterékoli kapitoly a otevřít v ní nový průchod ke kterémukoli osudu“.¹⁰

Tato skutečnost zase poukazuje na další fakt, společný všem uvedeným pamětím, totiž na jejich neukončenost. Nejde vesměs o uzavřené práce, i když některé z nich již byly vydány knižně. Mnozí autoři vyprávějí jen úryvky z paměti, Nezvalovi vyrvala z rukou pero smrt, Taufer si vymíňuje právo do fejetonů zasahovat atd. Také tento fakt nesporně ovlivnil strukturu memoárů. Na druhé straně to však dokazuje, že výsledek práce nebude tvořit nedílný celek, jako třebaš v románu, ale volnou montáž, mozaiku doby, cosi živého a bezprostředního, v čem bude možno číst napřeskáčku, aniž bychom se museli bát, že neporozumíme.

Tomuto způsobu zpracování se v našem typu pamětí podřizuje také uvádění autentického dokumentárního materiálu. Nezval vůbec necituje dokumentární materiál. Vyplývá to z jeho pojetí pamětí. Jde mu o vyjádření vnitřních souvislostí, o to, aby vrhl svůj vlastní pohled na tvůrčí proces, o to „přiblížit čtenáři onen dialektický proces, v němž si vyměňují místo sen, životopis a tvorba ve prospěch nového lyrického díla, které je konec konců vždycky svébytné“.¹¹ Nezval píše paměti jako umělecké dílo, proto ani nepocituje potřebu citovat dobové materiály. Všichni ostatní autoři již ve svých vzpomínkách s dokumentem pracují. Tím ovšem nabývá jejich výklad na faktografické věrohodnosti, leč ta zde není sama cílem.

Přes všechny uvedené rysy, které by svědčily o roztržitésti a nesoudržnosti, tvoří paměti avantgardy jeden celek. Spojuje je ideový záměr, s kterým k nim autoři přistupují a který do nich vkládají: snaha ukázat dobu, kdy se rodil dnešek, snaha ukázat to pokrokové, co už tehdy k dnešku směřovalo a za co se oni sami zasazovali, vedle toho také snaha rehabilitovat avantgardu a její progresivní snažení. Tento ideový záměr vytváří základní seclující linii, jíž jsou všechny ostatní složky podřízeny.

Paměti-fejetony, jaké píší naši avantgardisté, zaujímají speciální místo v současné memoárové literatuře. Splétají se v nich momenty dokumentární a subjektivní, pravdivé a fiktivní, popisné a umělecké. Je to nesporně živý útvar, který vtiskl současné memoaristice jeden z jejich specifických rysů a který bezpochyby plodně zapůsobí na rozvoj naší memoárové literatury.

V pamětech avantgardistů jsme pozorovali řadu postupů, typických pro literaturu krásnou. Existuje však skupina pamětí, kde snaha zbeletrizovat prožitou minulost je jedním z popudů k jejich napsání. Takovým pamětem říká Trzyna-nadlowski *paměti zbeletrizované*. U mnohých z nich jsme na rozpacích, zda je zařadit ještě mezi memoáry, které patří v podstatě mezi literaturu faktu, nebo už mezi literaturu krásnou. Při rozhodování nám pomůže jejich umělecká hodnota, skutečnost, jak se vypořádávají se zákony, jimž podléhá zpracování uměleckého díla, zejména s využitím slovesného výmyslu. Beletrizace může probíhat v podstatě dvojím směrem: Na jedné straně je stylizován celek, autor využívá kompozice děl krásné literatury (takový útvar pak směřuje k románu a výmysl zde má větší uplatnění), na druhé straně celek odpovídá skutečnosti, ale autor beletrizuje tím, že stylizuje některé jednotlivosti a používá slohu, vlastního literatuře krásné. V prvním případě jde o beletrizaci pomocí kompozice, ve druhém pomocí stylu. To jsou dvě krajnosti; mezi nimi je řada dalších možností, jak paměti beletrizovat. Sama snaha zbeletrizovat prožité děje však ještě nestačí k tomu, aby bylo vytvořeno dílo literatury krásné; tady je nutně zapotřebí tvůrčí potence. A tak je rejstřík zbeletrizovaných pamětí pestrý — od črty až po román. Najdeme zde třebaš paměti, které nejsou nic jiného než zajímavé

„povídání“ o tom, jak se kdysi žilo. Takto sepsala své vzpomínky např. Anna Třesohlavá (*Z naší rodinné kroniky*, Praha 1962). Autorka, dělnice, která poprvé vzala pero do ruky, zahalila své zážitky do beletristického roucha zřejmě z ostychu psát o sobě jednoznačně jako o hrdince; nebyla jistě vedena snahou vytvořit skutečné umělecké dílo. Ze sebe dělá jednu z jednajících postav své knihy. Stojí zdánlivě mimo události. Proto působí její práce velmi objektivně a věrohodně. Tyto memoáry stojí na jednom pólu ve skupině zbeletrizovaných pamětí, na pólu, který se nejvíce vzdaluje od pravé beletrie a nejvíce blíží literatuře faktu.

Vlastní náplní této skupiny jsou však paměti, které jsou v zásadě koncipovány jako umělecké dílo, ale u nichž vzpomínkový prvek a popsání vlastních zážitků dominuje nad strojením slovesných fikcí. Základní strukturu dává knize běh života. Nelze však přitom popřít, že máme před sebou díla hlásící se do literatury krásné. Z rozsáhlejší současné produkce patří mezi zbeletrizované paměti takto zpracované např. kniha Ludmily Hořké *Dolina* (Praha 1962), *Vzpomínky z dětství Josefa Lada* (Praha 1962) nebo Hrubínovy „obrázky z venkovského dětství“ *U stolu* (Praha 1958). Tyto příklady jsme vybrali vědomě: každá z uvedených knih si klade jiný cíl, má jiné zaměření. Práce L. Hořké je „vzpomínkovým pásmem“ z autorčina rodného kraje, v němž spisovatelka po celý život žila, kniha Ladova je určena dětem, a to podmiňuje její zpracování, a kniha Hrubínova je případem, kdy na dětství nevzpomíná autor souvisle (jak tomu bylo např. v práci L. Hořké), ale formou samostatných črt, obrázků. Ukazují tedy tyto příklady námětovou i formální pestrost, která je pro tuto skupinu pamětí příznačná.

Podrobněji bych se chtěl dotknout v této souvislosti ještě Fučíkovy *Reportáže psané na oprátce*, protože na ní je možno některé problémy objasnit. *Reportáž psaná na oprátce* má řadu rysů, ukazujících k memoaristice: Je psána jako zápisky přímo ve věznici a zachycuje vlastní autorovy prožitky, popisuje skutečné lidi, s nimiž Fučík přišel do styku, má velkou dokumentární hodnotu, protože pravdivě vystihuje zákulisí protektorátní věznice apod. Zpracováním se však *Reportáž* hlásí k literatuře krásné: autor využívá svých zkušeností získaných psaním reportáží. Silný revoluční patos knihy a hrdinství autorovo i jeho osud dává pak *Reportáži* zvláštní poslání a dělá z ní výzvu proti jakékoli formě násilí. K působivosti knihy nesporně přispívá i to, čím působí na čtenáře díla literatury memoárové: že totiž autor „byl přímo při tom“. Nestojí tedy tato publikace jednoznačně na straně „čisté“ memoárové literatury, ačkoli se k ní některými rysy hlásí. Patří právem mezi paměti zbeletrizované.¹²

4

Další dvě skupiny, na které je třeba při třídění memoárové produkce upozornit, mají poněkud jiný charakter, než měly skupiny předchozí. V obou případech jde o typ sborníku, jenž v prvním případě o sborník, v němž jsou shromážděny příspěvky jednoho autora, v druhém případě o sborník více autorů, o sborník v běžném slova smyslu.

Prvnímu typu, který budeme vzhledem k jeho povaze nazývat *paměti sborníkového charakteru*, říká Trzynałowski *paměti albové*. Je to takový typ, v němž jeden autor shromáždil jednotlivé samostatné vzpomínky (črty, medai-

lóny, portréty, novely atp.) na více žijících nebo zemřelých osob, institucí nebo událostí. Galerii portrétů je společné to, že jsou podány jedním autorem; proto jsou stylově i v interpretaci jednotné. V naší současné literatuře reprezentuje paměti sborníkového charakteru např. František K u b k a knihami *Na vlastní oči (Pravdivé malé povídky o mých současníkích)*, Praha 1959), *Hlasy od Východu* (Praha 1960), *Tváře ze Západu* (Praha 1961) a jistým způsobem i Karel K o n r á d knihou *Nevzpomínky* (Praha 1963). Illáší se sem rovněž práce redaktora Ladislava T ů m y - Z e v l o u n a *Alej vzpomínek* (Praha 1958). Do této oblasti je možné řadit i vzpomínkovou knihu Františka L a n g r a *Byli a bylo* (Praha 1963), i když zde nejde — jako v předchozích případech — o sdružování kratších črt, ale o shrnutí pěti poměrně samostatných rozsáhlejších vzpomínek, z nichž významné jsou zejména ty, které se týkají Jaroslava Haška a bratří Čapků.¹³ Paměti tohoto typu mají jeden klad: tím, že autor shrnuje do knihy vzpomínky na více postav, žijících v jednom časovém období, dosahuje plastičtějšího a mnohostrannějšího pohledu na danou dobu. Styčné body s tímto útvarem paměti má např. i H o f f m e i s t e r o v a kniha *Podoby* (Praha 1961); zde ovšem nejde o práci čistě memoárovou.

Druhým typem jsou *vzpomínkové sborníky*. (Tento typ Trzynadlowski nezachycuje.) V současné memoárové literatuře se vyskytují v hojně míře především u dvou tematických okruhů: jde o vzpomínky na založení KSČ a na boje dělnické třídy, dále pak o vzpomínky na druhou světovou válku.

Silným impulsem pro zpracování témat prvního okruhu bylo 40. výročí založení KSČ. Při této příležitosti přehlížela strana svou hrdinnou historii, mimojiné také proto, aby si z ní její mladí členové vzali poučení. Vznikla celá vlna memoárové literatury, která se stala doslova politickou školou. Měly se shromáždit, pokud možno, vzpomínky od největšího počtu soudruhů, tedy i od těch, kteří by sami vzpomínky nenapsali a za nimiž bylo nutno zajít a jejich vyprávění zachytit. Tato koncepci nejlépe vyhovuje forma sborníku.

U sborníku už nemůžeme přirozeně počítat jen s osobou autora vzpomínek, ale musíme také hodnotit důležitou roli jeho pořadatele a redaktora.

Všechny vzpomínkové sborníky mají společného jmenovatele: shrnují vyprávění více autorů a soustřeďují se k jednomu tématu. Tím se stává, že ústřední problém je osvětlován z několika stran. Má to výhodu v tom, že pohled na události je mnohostrannější, nevýhodné je to, že se látka často překrývá.

Běžně bývá vzpomínkový sborník uspořádán tak, že vzpomínky jsou řazeny prostě za sebou podle nějakého hlediska (abecedně; chronologicky, tematicky). Pořadatel předešle takové knize úvod nebo ji zakončí závěrem; snaží se tak sborník skloubit. (K tomuto typu patří např. sborník *Rudí odboráři vzpomínají*, Praha 1961, sborník *Komunisté vyprávějí . . .*, Brno 1961, nebo sborník *Veliká cesta*, Praha 1960, který sleduje historii komunistické strany za čtyřicet uplynulých let.)

Existuje však také modernější a méně otlělá forma, za niž pokládám sborník *1921* (Praha 1962). Pořadatelky Věra H o l á z, Jarmila M e n c l o v á a Božena Z u m a n o v á měly před sebou jasný cíl: ukázat, co se dělo u nás v roce 1921. Sebraly od pamětníků spoustu materiálu. Ale tady jejich vlastní tvůrčí práce teprve začala. Materiál roztřídily podle problémových oblastí, vzpomínky spojily průvodním slovem v plynulý celek a tam, kde byly ve vyprávění pamětníků mezery, použily vzpomínek a svědectví spisovatelů nebo archívního materiálu a novin. Proto nedošlo k překrývání látky. Vyřazením toho nejsubjektivnějšího

bylo dosaženo v největší možné míře objektivitu. Takový typ sborníku představuje zajímavou montáž.

Druhý tematický okruh z dějin poslední světové války dal vznik vzpomínkovým sborníkům z obdobného důvodu jako tematický okruh první (15. výročí osvobození). I zde jde o řadu různě uspořádaných sborníků. Tak v publikaci *Vybojovali nám mír (Sborník vzpomínek sovětských vojáků na osvobození ČSR*, sestavili a přeložili Zdeněk Konečný a František Maínuš, Praha 1961) sledujeme bojovou cestu Sovětské armády na našem území, ve sborníku *Kronika osvobození Jihomoravského kraje a Osvobození severomoravského kraje ve světle kronik* (připravili tíž autoři, Brno 1962 a Ostrava 1962) odhalujeme den po dni události roku 1945, jak je líčí úryvky z obecních kronik. Oba poslední sborníky představují také soubor materiálů, ovšem vzhledem k tomu, že z kronik jsou záměrně vybrány pouze jisté pasáže, neposlouží tento materiál k odborné práci. Existují též sborníky vzpomínek bývalých vězňů jednoho koncentračního tábora; některé práce jsou tu sestaveny z příspěvků vězňů různých národů a vydány v několika zemích současně; obdobná je např. uvedená už publikace *Deníky dětí*. K této tematické skupině se konečně řadí i sborník *Zaluži*.

Vysledováním sborníků z těchto dvou tematických oblastí nejsou ovšem ani zdaleka vyčerpány všechny možné druhy sborníků. Setkááme se i s takovými knihami, které shrnují už starší vzpomínky opublikované v časopisech (např. *Kavárna Union*, sborník vzpomínek pamětníků, Praha 1958, redigoval Adolf Hoffmeister), se sborníky paměti určených mládeži (např. *Když velcí byli malí, Mládi ve vzpomínkách našich spisovatelů*, uspořádal Vladimír Kovářík, Praha 1959) nebo se sborníky vzpomínek na různé významné osobnosti (např. Jan Stursa, *Svědectví současníků a dopisy*, Praha 1962) apod.

K útvarům vyvolaným obvykle nějakou památnou, významnou, slavnostní příležitostí patří vedle sborníků také drobné, příležitostné „jubilejní“ paměti. Rozumíme jimi krátké časopisecké a novinářské črty, fejetony, povídky, interview apod., v nichž u příležitosti jubilea vzpomínají přátelé a známí na své druhy, v nichž se autoři snaží upozornit na některá fakta ze života jubilantů nebo je chtějí popularizovat; z toho důvodu vyprávějí své vzpomínky. Paměti tohoto zaměření jsou značně subjektivní a jejich skutečná dokumentární cena je sporná proto, že jde o vzpomínky sledující často propagační cíle, a tím předem málo kritické, vlastně apologetické.

Závěrečné místo v naší klasifikaci jsme ponechali speciálnímu případu memoárové literatury. Je to druh interviewu, který pravidelně otiskuje Jaroslav Deweter, nejprve v Hostu do domu (od roku 1960), potom v Divadle a též ve Zlatém máji. Jde o analyticko-historický rozhovor zvláštního typu, který se stýká s memoárovou literaturou (besedující vzpomíná na svůj život, vypráví o svých zkušenostech, reprodukuje své názory), který má však i řadu rysů jiných, odlišných od běžných memoárů; supluje vedle vzpomínek i portrét a literárněhistorickou studii. Jde o případ, kdy vzpomínky nezachycuje sám pamětník, ale někdo jiný, kdo je komentuje, doplňuje, hodnotí, usměrňuje, a tím posouvá do objektivnější roviny.

V této úvaze nám šlo o pokus klasifikovat současnou českou memoárovou produkci. Chtěli jsme zjistit, které typy se mezi paměti vyskytují, které nově

vznikly a které jsou nejproduktivnější. Jako nejnosnější se nám ukázaly ty, které dokáží aktualizovat látku a zároveň se vyjadřovat působivě (většinou fejetonisticky, esejisticky). Široké epické paměti ustupují do pozadí a do popředí se dostávají takové práce, které o minulosti přemítají, které ji analyzují či aktualizují.

Tento pokus o přehledné utřídění české současné memoárové produkce musil ovšem někde kvůli přehlednosti celý problém klasifikace poněkud zjednodušovat. Soustřeďoval se především na výrazné typy, takže nemohl být vyčerpán všechen současný materiál. Je pochopitelné, že se najdou paměti, které se do našeho třídění nevejdou, a je možné klasifikovat paměti také podle jiných hledisek (např. jen tematických).

Jsme si vědomi toho, že při našem dělení došlo místy ke křížení a kombinaci některých hledisek (nejhlavnější bylo pro nás hledisko tvarové, na pozadí fungovala hlediska druhá) a že se nám nepodařilo snad vždy tato hlediska skloubit. V současné memoaristice je řada velmi složitých a přechodných typů, které se dají stěží přesně určit. Některé otázky tu zůstaly pouze nadhozeny, ale nedořešeny. Naš pokus o třídění české memoárové literatury bude dalším badáním jistě zpřesněn, doplněn nebo i změněn.

Memoárová literatura má v naší současnosti místo významné. Ilja Erenburg říká: „Mlčí-li očití svědkové, rodí se legendy.“¹⁴ (K něčemu podobnému došlo u nás třeba v případě avantgardního uměleckého hnutí.) Čtenář bere do rukou vzpomínky proto, aby se poučil o minulosti, ale také proto, aby si prostřednictvím memoárů uvědomil a řešil otázky současnosti. Není tedy memoárová literatura něco, co by zavánělo antikvariátem, ale je to živá a platná součást dneška. Proto je také nutné, aby se literární věda věnovala problémům memoárové literatury soustavně.

P o z n á m k y

- ¹ Např. *Paměti — korespondence — dokumenty* (SNKLU), *Vzpomínky* (Čs. spisovatel), *Paměti* (Naše vojsko), některé publikace z edice *Dokumenty* (Naše vojsko).
- ² Oběma těmito úvahami jsem se podrobně zabýval ve stati *Zamyšlení nad dvěma studiiemi o memoárové literatuře* (Sborník prací filosofické fakulty brněnské university D 10, 1963, str. 139—146). Zde shrnuji některé myšlenky, týkající se přímo problematiky třídění pamětí.
- ³ Je zařazena do sborníku *Księga pamiątkowa ku czci Stanisława Pigonia*, Kraków 1961, str. 577—583.
- ⁴ Jan Trzyna d l o w s k i, *Struktura relacji pamiątnikarskiej*, str. 579.
- ⁵ Военное издательство министерства обороны СССР, Moskva 1961.
- ⁶ Op. cit., str. 58—84.
- ⁷ Jan Trzyna d l o w s k i, *Struktura relacji pamiątnikarskiej*, str. 579.
- ⁸ Časopiseckými paměťmi, týkajícími se avantgardy, jsem se zabýval v článku *Avantgarda v pamětech* (Host do domu 1962, č. 8, str. 356—359). Protože jde o velmi důležitou a snad nejzávažnější oblast naší memoaristiky, kterou není možno při třídění současné memoárové tvorby pominout nebo jen několika slovy přejít, přejímám do tohoto článku část, týkající se pamětí avantgardistů. Na některých místech text upravuji a zestručňuji, jinde doplňuji.
- ⁹ V roce 1963 vydal Karel Honzík knižně paměti s názvem *Ze života avantgardy* (Čs. spisovatel v edici *Vzpomínky*).
- ¹⁰ Jiří T a u f e r, *Strana, lidé, pokolení*, Praha 1962, str. 157.
- ¹¹ Vítězslav N e z v a l, *Z mého života*, Praha 1959, str. 172—173.
- ¹² Od skupiny pamětí zbeletrizovaných je už jenom krůček k útvarům beletristickým v pravém slova smyslu. Je to autobiografický nebo biografický román (např. Olga S c h e i n p l u g o v á, *Český román*, Praha 1946). Způsobem zpracování se hlásí do oblasti litera-

туры krásné. To je také důvod, proč ho jenom zaznamenáváme — bez něho by totiž nebyla klasifikace současně memoárové literatury úplná —, ale nerozebíráme.

¹³ Jaroslavu Paškovi je věnováno přes 80 stran, bratřím Čapkům přes 60 stran.

¹⁴ *Lidé, roky, život*, Praha 1962, str. 10.

ВОПРОСЫ КЛАССИФИКАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ ЧЕШСКОЙ МЕМУАРНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

За последнее время в Чехословакии происходит развитие мемуарной литературы. Специальных исследований и статей, написанных на основе марксистской методологии, все же еще немного. Недавно вышли из печати две работы, посвященные данной проблематике: статья *Struktura relací pamětníkářskéj* польского исследователя Яна Тржинадловского и книга *Сегодня и вчерашнем советского литературного критика В. В. Кардина*. Оба автора пытались дать классификацию мемуаров. Я. Тржинадловский применил в своей статье принцип генологический. Исходя в основном из опыта Я. Тржинадловского в классификации современной чешской мемуарной литературы, автор настоящей статьи оказался вынужденным — учитывая чешский материал — создать несколько новых категорий и отодвинуть другие на второе место.

В основной классификации мемуарной литературы любого периода нет принципиального спора о том, какие главные темы нужно различать. Этими типами являются: *корреспонденция, дневники, мемуары* в узком смысле слова и *автобиографии*. Наиболее характерными видами мемуаристики считает автор дневники и мемуары в узком смысле слова. Наиболее распространенным и с точки зрения формы наиболее разнообразным в современной мемуарной литературе является раздел мемуаров (воспоминаний). Поэтому основное содержание настоящей статьи заключается в более подробном делении литературных произведений, входящих в этот раздел. При этом автор стремится установить, какие виды и элементы преобладают в современной мемуаристике, какие из них указывают путь вперед и являются жизнеспособными в процессе дальнейшего развития мемуаров.

С этой точки зрения автор делит современную чешскую мемуаристику на целый ряд видов. Подробному изучению и анализу с привлечением конкретного материала и посвящена существенная часть настоящей статьи. Сначала уделяется внимание *корреспонденции*, затем *дневнику*. Потом следуют *монографические мемуары* (в них говорится о жизни определенного лица или о судьбах какой-нибудь институции или общества), *исторические мемуары* (в которых отмечаются важные исторические события), переходные типы между монографическими и историческими мемуарами и следующим типом, названным автором настоящей статьи *мемуарами-фельетонами*. Мемуары-фельетоны являются одним из очень распространенных видов в современной чешской мемуаристике. Это в большинстве случаев мемуары, изображающие период левого художественного авангарда 20—30-ых годов XX века. Они печатаются на страницах журналов. Далее автор уделяет внимание *мемуарам, приобретшим беллетристический характер*. Он устанавливает, что беллетризация может осуществляться в основном в двух направлениях: с одной стороны, писатель стилизует целое, использует композицию художественной литературы (такой вид приближается к роману и вымысел играет большую роль). С другой стороны, целое отвечает действительности, но писатель ее беллетризует, стилизируя некоторые детали, и пользуется стилем, присущим художественной литературе. Это два полюса, которые не исключают возможность существования целого ряда промежуточных разновидностей между ними.

Автор настоящей статьи уделяет далее внимание *мемуарам в форме сборника* (писатель включает свои воспоминания об отдельных лицах и событиях в одну книгу; связующим звеном такого сборника является личность автора), а также разным типам *мемуарных сборников*. Второстепенное значение автор придает *юбилейным журнальным и газетным мемуарным очеркам и фельетонам* (они в значительной степени субъективны и их значение как документа является сомнительным). В заключение автор обращает внимание на *особый вид интервью*, заменяющего мемуары, литературный портрет и историко-литературное исследование.

Общая тенденция в современной чешской мемуаристике проявляется в том, что широкие эпические мемуары отступают на второй план, а на первый план выступают такие произведения, в которых дается оценка прошлого и прошлое актуализируется и анализируется.